

Heinrich Böll: *Ansichten eines Clowns*

Het Boek van de Maand
Ward Ruyslinck, september 1963

‘De telefoon is een modern symbool voor verbindingen die nooit tot stand komen.’ Deze zin, ontleend aan Lawrence Durrells *Balthazar*, zou als motto kunnen dienen voor de nieuwe roman van Heinrich Böll: *Ansichten eines Clowns* (Köln-Berlin, Kiepenheuer & Witts, 1963).

Dit boek is inderdaad bijna uitsluitend gebouwd op telefoongesprekken en het opmerkelijke daarbij is, dat geen enkel van al deze gesprekken tot een werkelijk menselijk contact leidt. Durrell heeft gelijk: de telefoon is het tragische symbool geworden van de krampachtige menselijke verhoudingen in onze moderne samenleving en van de tirannieke overmacht van de techniek op de mens : de technische aansluiting komt immers meestal zonder mankeren tot stand, de menselijke daarentegen zelden. Ook Böll heeft dit zo aangevoeld. In zijn vroeger werk heeft hij de telefoon overigens reeds herhaaldelijk met deze symbolische betekenis geladen. Men denke bijvoorbeeld aan de telefoongesprekken tussen Fred Bogner en zijn vrouw in *Und sagte kein einziges Wort*, en vooral aan het gesprek tussen diezelfde Bogner en Serge. De despotische zwarte hoorn beheerst het doen en laten van al deze mensen en bepaalt niet zelden hun lotsbestemming. In Bölls nieuwe roman is dit despotisme tot een climax opgevoerd. Niet Hans Schnier, de bij het publiek en de kritiek in ongenade gevallen jonge clown en zoon van een vermogend bruinkolenhandelaar, is het hoofdpersonage, maar de telefoon in zijn hotelkamer. In zekere zin is Schnier het

psychologische verlengstuk van de mannelijke hoofdfiguur uit *Und sagte kein einziges Wort*: evenals Bogner is hij een non-conformist, evenals Bogner zit hij op zwart zaad, evenals Bogner belt hij een aantal mensen op van wie hij financiële ondersteuning meent te mogen verwachten : zijn agent Kostert, zijn snobistische moeder, zijn broeder Leo (die zich op het priesterschap voorbereidt en nog een stuk of wat oude kennissen. Aan ieder van deze afwisselend wrange, gemoedelijke en melancholische draadgesprekken ruimt de auteur telkens bijna een volledig hoofdstuk in. Wrang bijvoorbeeld is het gesprek met zijn moeder, die hij verantwoordelijk acht voor de zinloze dood van zijn zuster Henriette; wrang ook het gesprek met Frau Fredebeul; gemoedelijk kan men de twee gesprekken met Strüder noemen, de telefonist van het seminarie; melancholisch ten slotte de dialoog met Monika Silvs, die hem bij wijze van troost aan de telefoon een mazurka van Chopin voorspeelt. Het loopt echter alles op niets uit, het temperament en de trots en de bittere consequentie van de jonge zelfstandige kunstenaar zijn er de oorzaak van, dat hij zich met haast al zijn correspondenten brouilleert en dat hij er aan

het einde van het boek nog even krap bij zit als in het begin. Zinvol, als een pantomime in de realiteit, is de passage waarin de mismoedige clown, na een pijnlijk tête-à-tête met zijn vader, de enige Mark die hij nog bezit door het raam de straat op gooit.

Maar niet alleen over geld maakt de jonge Schnier zich zorgen; hij lijdt bovendien aan een amoureuze ontgoocheling. Marie Derkum, met wie hij lange tijd gelukkig heeft samengeleefd, heeft hem verlaten om een ‘katholiek huwelijk’ aan te gaan met een jeugdvriend, de ‘*weltliche* Eminenz des deutschen Katholizismus’ Heribert Züpfner. Niet zozeer haar hart dan wel haar godsdienstige principes hebben Marie tot dit besluit bewogen. Hans is immers een afvallige en zij zegt het herhaaldelijk zelf: ‘ich muss katholische Luft atmen’.

Zeer handig heeft de auteur dit liefdesconflict in een aantal flashbacks tussen de verschillende telefoongesprekken ingeschoven, zo handig zelfs dat beide conflictsituaties – de bedreigde bestaanszekerheid en de sentimentele crisis van de hoofdfiguur – haast ongemerkt dieper op elkaar ingrijpen en aan het slot van het boek met elkaar samenvallen.

Scherper en ondubbelzinniger dan in een van zijn vorige werken, behalve misschien in *Billard um halbzehn*, is in deze *Ansichten eines Clowns* Bölls tijdskritiek. Schnier, alias Heinrich Böll, neemt geen blad voor zijn mond. Op menige bladzijde wordt het schaamteloze arrivisme en opportunisme van de ‘nieuwe’ democratische Duitsers, de Kalicks en Blotherts en Kinkels, meedogenloos aan de kaak gesteld. Ook de katholieke gemeenschap, waarvan de hoofdpijler prelaat Sommerwild is (‘die *geistliche* Eminenz des deutschen Katholizismus’), staat aan ernstige verwijten bloot en het getuigt voor Bölls grote zedelijke moed dat hij, als katholiek auteur, onbevangen positie durft te kiezen tegen een ‘onevangelische’ geesteshouding in sommige leidende katholieke middens – een houding die, onder meer door de identificatie van moraal met seksuele moraal (reeds eerder heeft Böll, in een rede uitgesproken te Keulen, op deze begripsverwarring gewezen), de fundamentele verhouding Kerk-gelovigen bedreigt. Deze moed en deze eerlijkheid zijn wel het overtuigendste bewijs van zijn groot schrijverschap. Niet alleen deze, maar elke roman van Böll is een pleidooi voor de bedreigde menselijke waarden en daardoor een indrukwekkend generatie getuigenis. In een vraaggesprek met Horst Bienek heeft Heinrich Böll eens verklaard dat het engagement een van de scheppende voor waarden, ja zelfs de ethische basis van al zijn werken. Dit komt nergens duidelijker tot uiting dan in *Ansichten eines Clowns*.

Is dit boek misschien geen creatief hoogtepunt in het oeuvre van de talentvolste vertegenwoordiger der Gruppe ’47 (waartoe onder anderen ook Hans Werner Richter en Martin Walser behoren), toch is het naar mijn gevoel een van zijn rijpste, gaafste en evenwichtigste scheppingen.

